

СТОРІНКА МОЛОДОГО ДОСЛДНИКА

УДК 391.7(4-11)“10/12”

Альона ВАМУШ

ЖІНОЧІ ГОЛОВНІ УБОРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЧАС (XI-XIII СТ.)

В епоху Середньовіччя традиційний костюм багатьох народів та Буковини і Прикарпаття зокрема доповнювали металеві прикраси. В убранині давньоруської жінки прикраси становили необхідну принадлежність. Головний убір вважали найважливішою частиною костюма, особливо у багатих жінок. Проте як він виглядав, як його носили, відомо досить мало. Головні убори в пам'ятках археології X-XIII ст. походять переважно з поховань і скарбів. Жодна категорія археологічних знахідок не має такої значної різниці у вартості, як ювелірні вироби. Основні компоненти комплексу прикрас, що був невід'ємною частиною народного жіночого костюму XIX – початку XX ст., формувались в основних рисах у давньоруський період. У пропонованій статті мова йде про прикраси жіночого головного убору східноєвропейського населення в середньовічний час (XI-XIII ст.).

Ключові слова: Буковина, Прикарпаття, ювелірні вироби, жіночі прикраси, головний убір, чільце, вінок, діадема.

Алена ВАМУШ

ЖЕНСКИЙ ГОЛОВНОЙ УБОР ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ПЕРИОД СРЕДНЕВЕКОВЬЯ (XI-XIII ВВ.)

В эпоху Средневековья традиционный костюм как многих народов, так и Буковины и Прикарпаття в частности, дополняли металлические украшения. В наряде древнерусской женщины украшения были необходимым дополнением. Головной убор считали важнейшей частью костюма, особенно у богатых женщин. Однако, как он выглядел, как его носили, известно очень мало. Головные уборы в археологических находках X-XIII вв. исходят преимущественно из захоронений и кладов. Ни одна категория археологических находок не имеет такой значительной разницы в стоимости, как ювелирные изделия. Основные компоненты комплекса украшений, которые были неотъемлемой частью народного женского костюма XIX – начала XX века, формировались в основных чертах в древнерусский период. В данной статье будет вестись речь об украшениях женского головного убора восточноевропейского населения периода Средневековья (X-XIII вв.).

Ключевые слова: Буковина, Прикарпатье, ювелирные изделия, женские украшения, головной убор, чельце, венок, диадема.

WOMAN HEADGEAR OF THE EAST EUROPEAN POPULATION IN THE MEDIEVAL TIME (XI-XIII CEN.)

In Middle Ages a traditional costume of many peoples and Bukovyna and Prykarpattia, in particular, was supplemented with metal knick-knackery. Knick-knacks were the necessary components in the clothing of an Old Russian woman. A headgear was considered the most important part of a costume, especially of rich women. However it is known very little about the way it looked, how it was worn. Headgears of archeological monuments of the X-XIII cen. come mainly from entombments and treasures. No category of archeological findings has such a great difference in its value as jewelry has. The main components of the knick-knack complex, which was an integral part of the folk woman costume of the XIX-beginning of the XX cen., were formed basically in the Old Russian period. The article under study examines the knick-knackery of the woman headgear of the East European population in the medieval time (XI-XIII cen.)

Key words: *Bukovyna, Prykarpattia, jewelry, woman knick-knackery, headgear, chil'ce, chaplet, diadem.*

В епоху Середньовіччя традиційний костюм населення Східної Європи доповнювали металеві прикраси. Особливо важливу роль вони відігравали в традиційному жіночому костюмі та були ознакою багатства і знатності. У рядового населення прикраси були найпростішими, а у заможних прошарків – являли собою витвори ювелірного мистецтва

У середньовічному жіночому одязі одне із провідних місць займав головний убір. Проте як він виглядав, як його носили, відомо досить мало. Це пов’язано з тим, що головні убори не дійшли до нашого часу, а відомі нам їх елементи, зокрема металеві, походять із скарбів, поховань та поодиноких знахідок із пам’яток XI-XIII ст. Про їх загальний вигляд маємо уявлення з окремих зразків тогочасної іконографії та скрупіх повідомлень писемних джерел. Наявні матеріали дозволяють говорити про різноманітність їхніх форм, розгалуженість функцій та побутування тенденцій, що опосередковано свідчать про тривалість їх розвитку у місцевого населення; вони розвивались, еволюціонували на основі праслов’янських традицій.

Відомо, що крім основної практичної функції захисту голови людини від несприятливих природних факторів, головний убір з давніх часів виконував і ряд інших функцій, серед яких символічна знакова та оберегова формувалися паралельно найдавнішій захисній [32, с. 5]. Ці функції розкриваються через змістовне навантаження прикрас головного убору, в якому простежується шар дохристиянських вірувань. Найкраще він зберігався у витворах прикладного мистецтва. Прикраси голови, шиї, рук, крім естетичного, мали й глибокий символічний зміст, спрямований на захист відкритих частин тіла людини, створюючи своїм семантичним навантаженням, в якому перепліталися язичницькі та християнські еле-

менти, своєрідний мікрокосм народного костюма. Аналогічні явища характерні для переважної більшості земель Східної Європи.

Дослідженнями середньовічного жіночого головного убору займалися багато науковців. Серед них треба назвати Н.П. Кондакова [10, 11], Б.О. Рибакова [25, 26], В.В. Сєдова [28], Г.Ф. Корзухіну [12], Т.І. Макарову [15], В.П. Левашову [14], І.С. Винокура [3], Б.О. Тимошука [34, 35, 36], С.В. Пивоварова [20, 21], Ю.В. Мисько [16], І.П. Возного [4], Я. Пастернака [19], Б. Томенчука [38]. У їхніх роботах зібрано цінний археологічний матеріал про різні типи давньоруських прикрас, проаналізовані витоки появи того чи іншого елементу головного убору, визначено хронологічні межі їх побутування та регіони розповсюдження. Проте ці роботи виходили в різний час і в них не враховані знахідки останніх років, зокрема, з території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра та Українського Прикарпаття. Тому метою даної статті є аналіз, порівняння, визначення, класифікація металевих прикрас головного убору середньовічного населення Східної Європи з урахуванням найновіших знахідок. На основі їх вивчення передбачається аналіз розвитку та еволюції головного убору східноєвропейського населення.

Жіночі головні убори середньовічного часу до наших днів не збереглися. Тому про них можемо судити по зображеннях на сторінках східних, давньоруських і візантійських рукописів. Велике значення мають іконографічні джерела – мініатюри, фрески, мозаїка, графіка, живопис, в яких найчастіше і найбільш детально відображені князі та їх близьке оточення. Заслуговує на увагу Псалтир XI ст. із зображенням дружини князя Яropolка Ізяславовича (1085 р.) Ірини та її матері Гертруди. Добре видно головний убір жінок, який Н.П. Кондаков називає «убруском» [10, с. 112].

Значно більші інформативні можливості мають археологічні матеріали. Особливо важливі вони для пошуку витоків тих чи інших місцевих традицій та обрядів в оздобленні народного костюма. Дані археології суттєво доповнюють етнографічні матеріали і дозволяють простежити побутування цілого ряду звичаїв протягом значного відрізку часу. В свою чергу, етнографічні спостереження дозволяють отримати більш повну інформацію про конкретний археологічний артефакт і довідатися про послідовність здійснення обрядових дійств, матеріальні рештки яких фіксуються на археологічному рівні.

В останні роки цінні археологічні знахідки були виявлені на території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра, зокрема на городищі XII – першої половини XIII ст. в с. Недобоївці. Тут на давньоруському городищі була виявлена прямокутна бронзова позолочена пластинка (*рис. 1, 2*) розмірами 3,1 x 3,3 см. На її поверхню нанесений штампований орнамент: посередині розміщене стилістичне зображення чотирипелюсткової квітки, у круглій серцевині – косий хрест, по периметру пластинки йде контурна лінія із штриховкою. В кутах пробиті наскрізні отво-

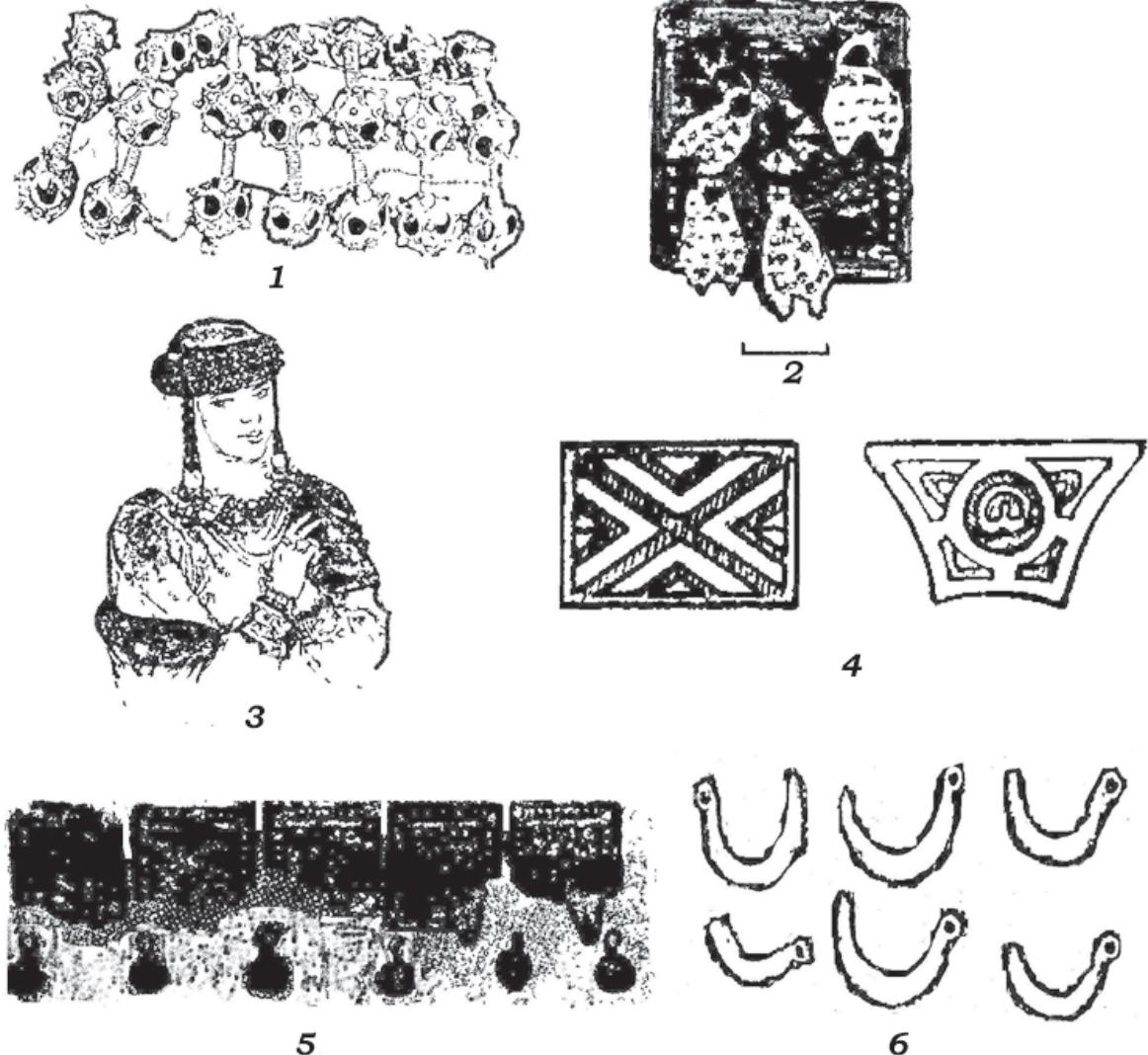

Рис. 1. Металеві елементи жіночого головного убору східнослов'янського населення: 1 – аграф – складова частина чільця; 2 – деталь давньоруського чільця з Недобоївського городища (розкопки С. Пивоварова); 3 – реконструкція головного убору (за О. Мінжуліним); 4 – прикрашені емалями частини діадеми з Галича; 5 – складові частини чільця з с. Санківці (за Б. Тимошуком); 6 – порожнисті скобки з чільця (за В. Якубовським).

ри для нашивання на тканинну основу. Крім того, до центрального поля пластинки прикріплени чотири квітки-розетки, до яких на спеціальних дротяних петлях підвішенні трапецієподібні підвіски з двома хвостовими зазублинами (подвійні листочки чи бджілки). Останні прикрашені орнаментом псевдозерні [20, с. 77]. Знахідка аналогічної пластинки також зафікована під час вивчення городища, вперше обстеженого Б. Тимошуком у 1978 р. [34 с. 114-116; 16, с. 234].

Такого типу пластинки вже не перші знахідки на Буковині. Вперше їх знахідки були зафіксовані у 1889 році, коли під час копання траншеї для фундаменту в м. Кіцмані було випадково виявлене поховання. На черепі кістяка було декілька грошових квадратних пластин із підвісками у вигляді листочків [43, с. 55]. Ще дві схожі пластинки з підвісками виявив у похованнях Б.О. Тимощук, коли розкопував давньоруські могильники у літописному Василеві [34, с. 152, рис. 91, 7; 3, с. 94]. Такі ж пластинки були знайдені дослідником у 1958 р. під час розкопок давньоруського поховання в с. Санківці (*рис. 1, 5*). Тоді поблизу черепа померлої жінки було зафіксовано 6 бронзових позолочених пластинок (розмірами 2,5x2,5 см) з трапецієподібними фігурними підвісками та 6 бронзових бубонців, підвішених до них [36, с. 121, 174]. Аналогічна позолочена пластинка (розмірами 3,5x3,0 см), але з 5 фігурними підвісками, трапилася під час земляних робіт на території середньовічного могильника в с. Ошихліби [21, с. 223]. Схожі, але срібні і менших розмірів (2,0x1,8 см) прямокутні пластинки були знайдені в похованні №20 Чорнівського могильника [4, с. 120], яке датується XIV ст.

Детальне вивчення знайдених бронзових, часто позолочених пластинок із підвісками дозволили Б.О. Тимощуку впевнено пов'язати їх із рештками весільного вбрання чільця чи начільника. Науковець з'ясував, що подібні археологічні знахідки виявляють чіткі етнографічні паралелі. Зокрема, була з'ясована тотожність знайдених пластинок як за формою, так і орнаментацією із чільцем XIX ст. із с. Дихтинець Путильського району [36, с. 122; 21, с. 101], яке зберігається у фондах Чернівецького краєзнавчого музею.

З давнього Галича Т. Макаровою було розглянуто два вироби з перегородчатої емалі (*рис. 1, 4*), датованих XII ст.: золота бляшка трапецієподібної форми (розміром 16 x 27 мм), очевидно, це крайня пластинка золотої діадеми, прикрашена орнаментом, виготовленим у техніці перегородчатої емалі з використанням білого, червоного і голубого кольорів. У центрі бляшки зображені трилисту лілею-крин, а по боках – чотири пагінці. Та бронзова бляшка, розміром 14 x 19 мм, прикрашена геометричним орнаментом, виконаним у техніці виїмчастої емалі червоного і жовтого кольорів, також елемент головного убору. Трапецієподібна бляшка з погляду форми та орнаменту не викликає сумнівів у дослідниці щодо призначення. Це – частина надлобної прикраси, нашивного чільця або діадеми, що вирізняється витонченістю і професіоналізмом [15, с. 100].

У стародавньому Галичі біля Золотого току, на Вивозах, ще під час археологічних розкопок у 1938 р. Я. Пастернаком виявлені два чільця з вузьких пластинок бронзової бляхи, прикрашенні «ритованим» і штампованим геометричним орнаментом. Бронзові орнаментальні чільця – часті знахідки на території Галича. Вони, мабуть, були масовими у виробництві [19, с. 64].

Цікаву думку висловив у своїх останніх дослідженнях В. Якубовський. На основі аналізу колодочок скарбу з Божська він запропонував варіант їх використання. Колодочки, або скобки (*рис. 1, 6*) розглядаються ним як металева основа очілля, до якого закріплювали дві стрічки рясен з колтами на кінцях [41, с. 267]. Ланцюжки з колодочок-скобок використовували по-різному, хоч переважно вони виконували роль рясен. Про це свідчать знахідки, які збереглися у кращому стані. Так, зокрема, у скарбах з Києва є стрічки з колодочок, на одному кінці яких прикріплено кільце, а на другому тоненький ланцюжок [12, Таб. XXIX, 5; XLV, 7, 8]. Колодочки – типові українські прикраси. Вони побутували на етнічно українських землях. Їх знайдено в багатьох скарбах Києва [12, с. 107-109, 113, 118], Канівщини [12, с. 128, 132], Чернігівщини [12, с. 137-138], Хмельниччини [41, с. 264] та ін. На теренах Росії вони відомі тільки в Орловській і Тульській областях [12, с. 140-142].

У музейній збірці Львівського історичного музею (далі ЛІМ) є три оздоби очілля, за якими ще з кінця XIX ст. закріпилась назва «аграфи» [11, с. 132]. Найкраще зберігся аграф під номером КР – 12294 (*рис. 1, 1*), який складається із семи дужок, намистини на них округлі, пустотілі, декоровані великими отворами, обведеними двома рядами сканного дроту та маленькими кульками зерні на кільцях. Хоч різні вчені по-різному розуміли їхнє призначення, цей термін за ними зберігся донині. Всі три прикраси передані з Музею імені князів Любомирських у 1940 р., місцезнаходження їх невідоме. Складаються вони з трьох зігнутих дужок, в яких обидва кінці скручені в трубочку. Між трьома намистинами намотано спіралі тонкого дроту. При їх виготовленні використовували техніку тиснення, кування, паяння, зернь, скань.

Науковці по-різному розглядають призначення цих оздоб. Спочатку вважали їх своєрідними застібками для одягу [11, с. 132]. Б. Рибаков вбачав в них підвіски для колтів [26, с. 338]. Уперше назвав аграфи очіллям львівський археолог Ю. Полянський, опублікувавши скарб із Вербова [22, с. 11]. Аналізуючи аграфи з Вербівського скарбу, а також із ЛІМ, Г. Корзухіна дійшла висновку, що такі оздоби накладалися на спеціальний валик і виконували роль чільця [12, с. 62]. Пізніше до такої думки схилився Б. Рибаков [26, с. 573]. Тепер її дотримується більшість науковців. О. Мінжулін, київський дослідник, реставратор, знавець ювелірної справи, розробив реконструкцію такого убору (*рис. 1, 3*). Аграфи побутували на багатьох східнослов'янських землях. Вони відомі у скарбах Києва, Канівщини, Орловщини, Володимира на Клязмі [12, с. 120, 130, 146].

Крім металевих, у похованнях виявлені рештки чілець із шовкових, розшитих золотом стрічок на лубку, завширшки 4-5 см, до яких прикріплювалися підвіски [34, с. 122-123]. Від першої з ленковецьких прикрас знайдено тринадцять бронзових позолочених бубонців, від другої – тільки три [34, с. 177]. Одна з василівських знахідок супроводжувалася тільки

рештками лубка, а біля стрічки іншої на шовковій тканині було прикріплено 7 позолочених бубонців. В усіх цих похованнях, крім інших прикрас, відзначено також наявність попільно-вугільної підсішки та уламки горщиків у засипці ями.

При розкопках катедри Ярослава Осмомисла, проведених Я. Пастернаком, виявлено парчеву діадему. Поряд з домовою князя у притворі собору знайдено останки дівчини, на черепі котрої збереглася саме ця діадема. Зроблено її було з парчі, орнаментованої золотою ниткою, яка досить добре збереглася. Розміри парчі: за довжиною – 310 мм, за ширину – 26 мм. Золотою ниткою вигалтуваний мотив двох відвернених одна від одної спинками стулених спіральок з оздобними крильцями на боках. Аналогічні знахідки, рештки парчевої тканини, прошитої золотими нитками, були знайдені при дослідженні Звенигорода у 1994 році д. і. н. І.К. Свєшниковим на дитинці городища XII-XIV ст. [7, с. 4].

У 1991 р. при розкопках на монастирському кладовищі у Мниськуму саду на території колишнього Галича археологом Б. Томенчуком знайдено чільце з парчі, гаптованої золотою ниткою, а також намисто з 13 нашивних срібних з позолотою бляшок. На цих пластинках прямокутної форми є зображення Богородиці, виконане тисненням [38, с. 77].

Наявність чілець у жіночих похованнях засвідчено археологічними даними на багатьох слов'янських територіях. Чільця з вовни, а також парчевої стрічки зафіксовані у багатьох курганах Волзько-Окського межиріччя, у Підмосков'ї, у Новгородських курганах (де знайдені чільця, прикрашені квадратними, круглими та трикутними бляшками) [24, с. 116-117].

Використання подібного весільного чільця на Буковині та Прикарпатті підтверджують й іншими етнографічними матеріалами кінця XIX – початку ХХ ст. [9, с. 150; 8, с. 280; 13, с. 35; 2, с. 113; 33, с. 42-46; 1, с. 121-128].

Реконструкція весільного чільця, здійснена на основі етнографічних матеріалів, показує, що пластинки головного убору нашивали на полотняну стрічку, переважно червоного кольору, а до її нижньої частини прикріплювали бубонці чи тороки (легкі спіральки з тонкого дроту). Чільце надівали і закріплювали при допомозі зав'язок нареченій у день весілля. Це був досить колоритний головний убір, адже при повертанні голови підвіски, бубонці чи тороки, взаємно ударяючись, створювали своєрідний передзвін. Крім того, святковий вигляд ефектно доповнювало мерехтіння світлових відблисків на поверхні чільця [13, с. 35]. Чільце слугувало нареченій лише раз у житті – в день весілля, потім його ховали до іншого весілля кого-небудь із членів сім'ї. У випадку смерті дівчини до одруження, її ховали у весільному вбранні з чільцем [40, с. 232], про що повідомляють етнографічні та археологічні матеріали. «Коли помирає незаміжня дівчина, – пише етнограф Хр. Ящуржинський, – її одягають, як до вінця, у весільному вбранні, кладуть на голову стрічки і віночок, прикрашають голову зеленню і квітами. На могилі роздають коровай» [42, с. 130-132]. Роблять це для того, щоб «разом з похоронами зробити і весіл-

ля, якого та не діждалась. В деяких місцях наречений йде за гробницею, одягнений по «званню» [36, с. 121-122].

Обряд влаштування символічного весілля під час похорону етнографічно зафікований на всіх слов'янських теренах і є ще одним проявом синкретичного релігійного світогляду. Однією з причин його проведення було «відшкодування» померлим нестриманого ними за життя, щоб остаточно розірвати зв'язок з живими і гарантувати їх неповернення на цей світ, перетворення у «ходячих», «нечистих» небіжчиків [16, с. 235].

Традиція покладання небіжчиці в могилу у весільному вбранні простижується і в старожитностях пізнішого хронологічного періоду. Так, у похованні XIV ст. з Чорнівського городища на черепі кістяка збереглося 8 срібних пластин від чільця, розмірами 2 x 1,8 см, з тисненим рослинним орнаментом [4, с. 120].

Чільце (начільник), як свідчать археологічні матеріали, було досить розповсюдженим головним убором дівчат у давньоруський час. Воно так само як і вінок з квітів, було символом повноліття та незайманості і виконувало роль весільного вінця. Цей головний убір виник у результаті синтезу народних і велиkokнязівських головних уборів [27, с. 411]. Зокрема, його форма з прямокутних пластин, розташованих в ряд, і наявність підвісок імітує давньоруський князівський головний убір діадему. Остання прийшла на Русь із античного світу. Відомо, що прототипом діадеми була біла пов'язка, яка носилася як знак влади елліністичними царями, що перейняли цей звичай від персів. З грецького, назва «діадема» означає, власне, пов'язку з висячими позаду кінцями, яку древні царі носили на голові, тобто, та, що огортає голову [31, с. 86]. У Візантії звичайну смужку матерії змінила строката пов'язка, розшита перлами і дорогоцінним камінням. На території Давньої Русі велиkokнязівські «діадеми» виготовлялися із золотих квадратних пластинок, прикрашених зображеннями святих, сюжетними композиціями, рослинним орнаментом, які виконувалися в техніці перегородчатої емалі. Подібні князівські діадеми були дорогими ювелірними виробами. Вони відомі за знахідками із Сахнівки, Києва, Новогрудки, Преслава [26, с. 570; 15, с. 44].

Пізніше імператорським головним убором стає стемма – золотий обруч із тканиною шапочкою, над якою прикріплювалася металева хрестоподібно складена дужка із хрестом посередині. А діадеми в той час стали головною прикрасою візантійських імператриць [21, с. 225].

З XI-XII ст. археологам відомі дві унікальні золоті діадеми з перегородчастою емаллю. Діадеми, очевидно, завершували на голові кокошник, розшитий узором з маленьких бляшок. До нього входять також рясни та колти, що до нього підвішувались [24, с. 564].

П.П. Толочко доводить, що золоті діадеми не жіночі прикраси, а належать великим князям [37, с. 153]. Але Б.О. Рибаков вважає, що їх носили і жінки. Враховуючи наступне: серед всіх 110 скарбів, зареєстрованих до 1954 року (за Г.Ф. Корзухіною), немає жодного скарбу з достовірно чоловічи-

ми речами. До складу скарбів не входять ні мечі, ні шоломи, ні пряжки від чоловічих поясів, немає навіть посуду та інших предметів загальної княжої скарбниці. В компактних, невеликих за об'ємом скарбах сховано у важкі часи лише жіноче приладдя. Г.Ф. Корзухіна теж вважала матеріал скарбів як чисто жіночий. Чоловічі ж, княжі інсигнії, зберігались, вочевидь, у княжій казні і разом з нею діставались переможцям [12, с. 60].

Слід звернути увагу і на етнографічний матеріал, в якому в достатній кількості присутні кокошники, дуже близькі до золотих діадем XI-XII ст. Своєю загальною формою вони подібні до діадем. Усередині зубців кокошника нерідко вишиті цікаві міфологічні фігури [26, с. 565]. Прикрашені перлинами кокошники-діадеми слугували весільним вінцем, що одягали під вінець і протягом кількох поколінь передавались у спадок старшій жінці в сім'ї, що побутувало як в селі, так і в місті. Багато прикрашених діадем, упродовж всього середньовіччя, клали на ікони Богородиці (жіноче божество прикрашали жіночими оздобами) [23, с. 566].

Діадеми були шіті і нанизані, тим паче, з вишитими та нанизаними прикрасами, як зазначає П.І. Соввалтов, «по таусинному отласу низано жемчюгомъ, кругомъ жемчюгу обвожено канителю золотною; въ ней 16 дробницъ золоты съ чернью, рпзынъхъ; 3 яхonta лазоревыхъ большихъ граненыхъ, въ золотыхъ гнездахъ; 3 изумруда большихъ граненыхъ, въ золотыхъ гнездахъ; 11 изумрудовъ въ золотыхъ же гнездахъ; 28 камней яхонтовъ черватахъ и лаловъ большихъ и меньшихъ, въ золотыхъ гнездахъ; 5 крючковъ серебряныхъ съ петли; подложена отласомъ червчатимъ» [31, с. 89].

Вінці-діадеми зустрічаються зазвичай у слов'янських та фінських похованнях. Причому представлені вони різними видами: пластинчаті срібні, рідше бронзові (які мають вигляд стрічки з тонкої пластинки металу завширшки від 0,5 до 2,4 см, завтовшки до 1 см); з полотняної парчової стрічки; з бронзових або срібних бляшок, нанизаних на нитку або шнурочок [15, с. 94].

На взірець князівських давньоруськими ремісниками виготовлялися діадеми для інших соціальних груп населення. Для багатих русичів їх робили із дорогоцінних металів, для інших категорій жителів їх роль виконували мідні та бронзові вироби із позолотою чи розшитої золотими нитками тканини. В різних місцевостях Давньої Русі діадеми-начільники мали свої варіанти. Так, на північних територіях побутували коруни, пластинчасті металеві вінчики, начілля з нашитих на тверду основу металевих дужок, шовкові начільні пов'язки із золотою вишивкою тощо [14, с. 95-97; 23, с. 163-164; 28, с. 205; 39, с. 222-223]. Зрідка в давньоруських старожитностях зустрічаються також начільники із прямокутних тиснених пластин із дірочками по кутах [21, с. 225].

У північних слов'ян ще донедавна зберігалися гарні вінці-діадеми – «кокошники». Прикраса, що свого часу була занесена на північ так само, як і билини та інші культурні цінності княжої України-Руси. Пізніше, у козацькі часи в Україні теж були прикраси на зразок вінців-діадем. Про

це ми знаходимо у писаних згадках чужинців, що відвідували тодішню Україну. Наприклад, у середині XVII століття Павло Алєпський, побувавши в Україні року 1656-го, писав: «Дочки київських вельмож носять на головах кружальце, щось наче перстень з гарного оксамиту, гаптоване золотом, прикрашене перлами та самоцвітами, щось немов корона, вартості більше 200 золотих. Дочки бідних роблять собі вінки з різних менших квіток...» [29, с. 77].

Як уже зазначалося вище, в убранині давньоруської жінки прикраси становили необхідну принадлежність та були ознакою багатства і знатності. У звичайних людей прикраси були найпростішими, літі, пластинчасті та з дроту. У заможних прошарків населення і знаті – тонкі і дорогоцінні, – ювелірні.

Більш складний, багато прикрашений вінок називався «коруна». Зображення коруни можна знайти в Збірнику Святослава 1073 року (Діва із знаків Зодіаку) [23, с. 163]. Коруна, запозичена з латинського, в давньоруській писемності зустрічається з XIV ст., а раніше всі коруни входили у поняття «вінок». Вона являла собою жорстку основу, обтягнену тканиною, та своєрідно прикрашалася. Коруни частіше за все служили святковими уборами незаміжніх жінок-міщенок, а жительки села до одруження носили частіше дівочі вінки. Розрізняють три основних варіанти вінків: пластинчасті (срібний, рідше бронзовий); начільний вінок-пов'язка (начільник) з парчової, а інколи й шерстяної або полотняної тканини, вишитий та багато орнаментований; вінок з металевих бляшок, нанизаних на нитки або шнурочки. Вінок дівчини був своєрідною прикрасою дівочої зачіски: нерідко від вінка біля скронь запліталися дві косички, які просувалися у скроневі кільця. Начільний дівочий вінок, зроблений із стрічки, нерідко прикрашався шерстяною бахромою, що підтверджують жіночі поховання із курганів в'ятичів XIII ст. [23, с. 164].

Прикраси давньоруських дівочих корун і начільних вінків свідчать, що ця форма головних уборів виникла із квіткових вінків. Гірлянда із квітів на голові дівчини була символом повноліття та незайманості. Художні прикраси коруни були покликані створювати уявлення вінка із живих квітів: окремі елементи вигиналися, робились рельєфними, прикрашались кольоровими частинками скла, а при достатньому багатстві сім'ї – дорогоцінностями.

Жінки-селянки носили очіпки та хустини (з парчі чи іншої тканини). Дівчата прикрашали голову лише стрічкою на зразок вінка. Конструкцію головного убору середньовіччя називають стрічковою. Походження її дуже просте й природне. Дівчою зачіскою була коса або розпущене волосся, а простим дівочим убором – стрічка навколо голови, що перехоплювала їх. Коси або волосся прикрашались квітами чи простими дротяними прикрасами, які з'єднувалися, чіпляючись одна за одну, як квіти у вінку.

У дівчат у давньоруський час чільце (начільник) було так само, як і вінок, з квітів, який захищав дівчину від «лихого ока» і від нечистої сили.

Ось чому напередодні Святого Юрія, на Зеленому тижні, в ніч під Івана Купала (часи, коли за народним віруванням, бродять тіні мерців, бігають мавки, з води на берег виходять русалки, з'являється на землі всяка «нечиста сила», що може нашкодити дівчині) дівчата не скидають з голови вінків [5, с. 300]. Також чільце (начільник) було символом повноліття та незайманості.

Інший тип чільця склався на землях Галицько-Волинського князівства. Він найбільш повно являв собою імітацію князівської діадеми. В ньому поєднані рослинні мотиви, характерні для звичайного вінка з квітів, та елементи, притаманні велиокнязівським головним уборам. Отже, можемо говорити, що чільце виникло в результаті синтезу народних та князівських головних уборів. Про цю ж культурну взаємодію в народному і князівському середовищі свідчить і обрядова сторона весілля, де нареченого називали «князем», наречену – «княгинею», а гостей – «боярами».

Важливо підкреслити, що за період свого існування з XII – першої половини XIII ст. і до кінця XIX ст. чільце мало змінилося. Спостерігаються лише невеликі відмінності в орнаментації, кількості підвісок і їх оформленні. Все це свідчить про сталість їх побутування і дозволяє віднайти витоки цього весільного головного убору. Разом із тим, використання чільця в Подністров'ї та Попрутті, а потім його поширення на Гуцульщині дає змогу говорити про етнічний склад і походження населення гірської частини Буковини та їх безпосередній зв'язок з давньоруською-давньоукраїнською народністю регіону.

Крім гуцулів, чільце ще зберегли серби та інші балканські слов'яни. Під турецьким впливом сербське чільце складається з дрібних монет, спеціально для цього фабрикованих. Такі монети, здебільшого золоті, підвішуються до шнурочка чи ланцюжка й надіваються на голову вище чола.

Наведені дані про давньоруські прикраси східноєвропейського населення дозволяють отримати певну інформацію для висвітлення цієї теми, подальший розвиток археологічних та етнографічних досліджень дозволить, безперечно, збагатити і доповнити характеристику пишнобарвного та своєрідного жіночого одягу середньовічного населення Східної Європи.

Джерела та література: 1. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – 190 с.; 2. Бушина Т.І. Декоративно-прикладне мистецтво Радянської Буковини. – К.: Мистецтво, 1986. – 127 с.; 3. Винокур І.С., Тимощук Б.О. Давні слов'яни на Дністрі. – Ужгород: Карпати, 1977. – 111 с.; 4. Возний І.П. Чорнівська феодальна укріплена садиба. – Чернівці: Рута, 1998. – 153 с.; 5. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Мюнхен, 1966. – Т. II. 6. Гуцульщина. Історико-етнографічні дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – 471 с.; 7. Дослідження Звенигорода у 1994 році // Археологічні дослідження на Львівщині в 1994 році. – Львів, 1994. – 17 с.; 8. Кожолянко Г.К. Етнографія Буковини. – Чернівці: Золоті літаври, 1999. – Т. 1. – 378 с.; 9. Кожолянко Я.І.

Буковинський традиційний одяг. – Чернівці-Саскатун, 1994. – 260 с.; **10.** Кондаков Н.П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI в. – Спб., 1906; **11.** Кондаков Н.П. Русские клады. – Спб., 1896. – Т.1. – 213 с.; **12.** Корзухина Г.Ф. Русские клады X-X вв. М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 156 с.; **13.** Костишина М.В. Український народний костюм Північної Буковини. Традиції, сучасність. – Чернівці: Рута, 1996. – 191 с.; **14.** Левашова В.П. Венчики женского головного убора из курганов X-XII вв. // Славяне и Русь. -М.: Наука, 1968.-С.91-97; **15.** Макарова Т.И. Перегородчатые эмали Древней Руси. – М.: Наука, 1975. – 133 с.; **16.** Мисько Ю.В. Давньоруські прикраси з Недобоївського городища // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2006. – Вип.10 – 233-236; **17.** Нагорна Т., Пивоваров С. Буковинське чільце-діадема (за археологічними та етнографічними матеріалами) // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Прут, 2003. – Вип.5. С. 31-33; **18.** Нидерле Л. Быт и культура древних славян; **19.** Пастернак Я. Коротка археологія західноукраїнських земель. – Львів, 1932. – 96 с. / Відбитка з «Богословії» – Т.10. – Кн. 3; **20.** Пивоваров С. Дослідження давньоруського городища в с. Недобоївці у 2003 р. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Прут, 2004. – С. 76-78.; **21.** Пивоваров С.В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI-XIII ст.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 300 с.; **22.** Полянський Ю. Нові археологічні знахідки з Галичини // Записки НТШ – Львів, 1928. – Т. 149; **23.** Пушкарєва Н.Л. Женщины древней Руси. – М.: Мысль, 1989. – 287 с.; **24.** Русанова И.П., Тимошук Б.А. Древнерусское Поднестровье. – Ужгород: Карпати, 1981. – 140 с.; **25.** Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М.: Наука, 1948; **26.** Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1987. – С. 562-564; **27.** Сабурова М.А. О времени появления одной из групп корун на Руси // Древняя Русь в славяне. – М.: Наука, 1978. – С. 408-413; **28.** Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. – М.: Наука, 1982. – 327 с.; **29.** Січинський В. Чужинці про Україну. – К.: Довіра, 1992. – 92 с.; **30.** Скрипник А.А. Народные верования // Украинцы / Отв. ред.Н.С. Полищук, А.П. Пономарев. – М.: Наука, 2000. – 535 с.; **31.** Соввалтов П.И. Описание старинных русских утварей, одежды, оружия, ратных доспехов СПб.: Тип. Императ. АН, 1896. – 184 с.; **32.** Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К.: Наукова думка, 1993. – 230 с.; **33.** Суха Л.М. Художні металеві вироби українців Східних Карпат другої половини XIX – XX ст. – К.: Вид-во АНУРСР, 1958; **34.** Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина: (Х – п.п. XIV ст.). – К.: Наукова думка, 1982. – 206 с.; **35.** Тимошук Б.О. Зустріч з легендою [Про археологічні дослідження на території Північної Буковини. Історико-краєзнавчі нариси]. – Ужгород: Карпати, 1974. – 127 с.; **36.** Тимошук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с.; **37.** Толочко П.П. Про принадлежність і функціональне призначення діадем і барм в древній Русі / Археологія. – К., 1963. – Т.15. – С. 153-154; **38.** Томенчук Б. Ятвяги на Буковині (Кам'яні кургани і поховання в кам'яних огорожах) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології: Збірник наукових праць. – Чернівці: Золоті літаври, 2001 – Т. 1. – С. 75-78; **39.** Фехнер М.В. Золотое шите

Владимиро-Сузdal'ської Руси // Средневековая Русь. – М.: Наука, 1976. – С. 222-224; **40.** Щербий Г.С. Знаковые функции народного костюма // Украинцы / Отв. ред. Н.С. Полищук, А.П. Пономарев. – М.: Наука, 2000. – 535 с.; **41.** Якубовський В.І. Болохівські скарби як пам'ятки давньоукраїнського костюма і ремесла // Давня і середньовічна історія України: Історико-археологічний збірник. – Кам'янець-Подільський, 2000; **42.** Ящуржинський Хр. Остатки языческих обрядовъ, сохранившиеся въ маорусскомъ погребеныи // Киевская старина. – Т. XXVIII. – №1; **43.** Romstorfer K.A. Aus den «Mittheilungen der k.k. Central-Commission» // Jahrbuch des Bukowiner Landes-museums. – Czernowitz, 1893. – Т.1. – S. 45-71.